

PROSTITUERAD ELLER SKÅPSUPERSKA

ALKOHOLISM HOS KVINNOR 1885–1916

I min avhandling ”Att bota en drinkare. Idéer och praktik i svensk alkoholistvård 1885–1916” behandlas den första perioden i svensk alkoholistvårds historia. Under denna period blev vad som uppfattades som ett allvarligt samhällsproblem, dryckenskap, ett medicinskt problem och de första institutionerna för alkoholistvård öppnades. Undersökningen slutar när en ny typ av alkoholistvård manifesterades i och med tvångsvårdslagstiftningen, som började praktiseras år 1916.¹

I avhandlingen undersöks de tre första svenska alkoholistanstalterna, Augustenbad (1885–1888), Sans Souci (1891–1918) och Eolshäll (1897–1915), samt Floda koloni (1908–1922), den senare en anstaltsform som representerar en brytning med tron på medicinska metoder som framgångsrika i alkoholistbehandling. Undersökningen utgår från och bekräftar också att vård är ett sociokulturellt fenomen och inte enbart en medicinsk angelägenhet, och att det finns en innebördsgemenskap mellan de ideal som uttrycks av medi-

cinen och av andra samhälleliga intressen. Den praktiska verksamheten vid alkoholistanstalterna har undersökts, men också de idéer kring alkoholistvård som formulerades av de män som tog initiativet till anstalterna och som ledde verksamheten där.

I min avhandling belyses alkoholistvården som ett sådant sociokulturellt fenomen, som syftade till och resulterade i funktioner där medicinska intressen sammanföll med intressen hos andra samhälleliga instanser. De första alkoholistanstalterna fungerade som förbättringsmaskiner, där samhälls-onyttiga och tärande alkoholister matades in i ena änden för att komma ut i den andra som ideala män och medborgare. Botandet beskrevs vid alla anstalter i termer av hjälp och omsorg – återställande, räddande och återuppbyggelse – men också i mer tekniska ordalag som förbättrande, utveckling, uppbyggelse och rekonstruktion. Definitionerna av friskhet och nytta sammanföll i och kom till uttryck i den ideala man som skulle skapas: pliktuppfyl-

lande medborgare, familjeöverhuvud, försörjare, förnuftig, kontrollerad, psykiskt och fysiskt kraftfull, arbetsam och sunt religiös.

DE FRÅNVARANDE

KVINNLIGA ALKOHOLISTERNA

Med undantag för Augustenbad grundades de första alkoholistanstalterna i Sverige för att ta emot *manliga* alkoholister.² Inom alkoholistvården under den undersökta perioden var det ett *manlighetsideal* som eftersträvades – att vårda och bota en alkoholist var att fostra och forma honom till en fullvärdig *manlig* medborgare. Alkoholistvården kring sekelskiftet 1900 var ett led i konstruerandet av maskulinitet. Undersökningen av den tidiga svenska alkoholistvården tyder på att alkoholismen sågs som en könsbestämd sjukdom, vars orsaker och yttringar skilde sig åt beroende på den missbrukande individens kön. Den vård som fanns riktade sig till män, och de ideal som eftersträvades i vården var könsspecifika. Sedd ur ett genusperspektiv är Sveriges första period av alkoholistvård intressant: den är till synes helt i avsaknad av kvinnor. Var möjligen de kvinnliga alkoholisterna så sällsynta att ett anstaltsväsende för sådana var överflödigt?

Enligt den franske alkoholhistorikern Jean-Charles Sournia var kvinnors alkoholism känd av läkarna, men gavs inte lika stor uppmärksamhet – samtidigt som kvinnors dryckenskap dömdes hårdare än mäns.³ Svenska källor bekräftar detta. Till exempel menade den svenske läkaren Magnus Huss år 1882 att "en qvinna uti fyllerigalenskap" var "*en af de vämjeligaste syner som mött mig, särdeles som qvinnans yrsel merendels rör sig omkring sådana smutsiga tilldragelser, som ej kunna lemnas åt offentlighet.*"

[*Kvinman*] *sjunker djupare än mannen, ty den mensklige qvinligheten utplånas genom ruset och rusbegäret, och endast de djuriska lustarna och begären kvarstå.*"⁴

År 1901 menade också den kände svenske läkaren Henrik Berg att hem för alkoholiserade kvinnor var önskvärda och nödvändiga, något han knappast skulle ha poängterat om de alkoholiserade kvinnornas antal varit marginellt.⁵ För kvinnor krävdes enligt samtidens sätt att tänka separata anstalter, men möjligen också en helt annan sorts vård än för män. En rimlig förklaring till kvinnors frånvaro i den tidiga alkoholistvården torde alltså vara att anstalter för kvinnliga alkoholister fick komma i andra hand i en alkoholistvård som syftade till att skapa nyttiga, självförsörjande medborgare.

DEN "SANNA KVINNAN", ALKOHOLEN OCH OFFENTLIGHETEN

För att förstå de kvinnliga alkoholisternas frånvaro i den tidiga alkoholistvårdens sammanhang och särskiljandet av kvinnors alkoholism från mäns – som om det vore fråga om en helt annan sjukdom – krävs en kortare beskrivning av det nyktra och kontrollerade kvinnoidealet. Forskning kring kvinnor och alkohol i historien handlar ofta om ideal för kvinnlighet i kontrast till manlighet och om varför kvinnors drickande har definierats på andra sätt än mäns. Forskningen har också behandlat avhållsamhet från alkohol som en del av konstruktionen av kvinnlighet.⁶

Undersökningar av kvinnors alkoholbruk under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal har visat att konsumtionsmönster och dryckesbeteende i allra högsta grad var könsbetingade, liksom att kvinnors alkoholbruk har varit stigmatiserande

och oförenligt med vad som uppfattats som kvinnligt.⁷ Den danska historikern Sidsel Eriksen förklarar detta med att det fanns ett samhällsligt behov av en motpol till det manliga drickandet, som hade börjat betraktas som ett stort samhällsproblem. Metaforen om den nyktra och kontrollerade kvinnan uppstod under 1800-talets slut. Den spreds och stöddes av nykterhetsrörelsen och legitimerades av läkarkåren. Läkarna förlade traditionellt "kvinnliga" egenskaper som moral, återhållsamhet och sedlighet till den kvinnliga biologin och "naturen". Kvinnor var mer känsliga för alkohol, menade de, och därmed naturligt disponerade för nykterhet. Men samtidigt som läkarna visade att kvinnors biologi gjorde det naturligt för dem att vara nyktra, var det paradoxalt nog vanligt att läkare ordinerade alkohol till kvinnor för att lindra särskilda "kvinnliga" åkommor med grund i samma kvinnliga biologi. Det var både känt och omdiskuterat i samtiden att sådana läkarordinationer orsakade alkoholism hos kvinnor, som ju enligt tidens uppfattning lättare utvecklade alkoholberoende. Men det sågs alltså också som förståeligt och förlåtligt att kvinnor kunde ha behov av alkoholen. Det var en "offentlig hemlighet" att kvinnor använde alkohol i stärkande, upplivande, ångestdämpande eller förträngande syften.⁸

Eriksen gör en intressant åtskillnad mellan vad hon kallar "feminint kvinno-drickande" och "maskulint kvinnodrickande". Det "maskulina kvinnodrickandet" handlade om två saker: drickande som emancipationssymbol och kvinnor i offentligheten. Kvinnors dryckesmönster påverkades förstås, liksom männens, av faktorer som ökat utbud och ökad tillgänglighet av alkohol. Kvinnor syntes också allt mer i offent-

liga sammanhang. Kvinnor som drack offentligt utmanade männen på två plan: dels genom att anamma ett manligt attribut, dels genom att göra det på en arena som hittills varit förbehållen männen. I framför allt nykterhetspressen associerades kvinnoemancipation och alkoholbruk. Men drickande som emancipationssymbol framställdes som både missriktat och nedvärderande, eftersom kvinnans frigörelse skulle grundas i hennes tänkta moraliska överlägsenhet. "Maskulint kvinnodrickande" definierades utifrån metaforen om kvinnors drickande som stigmatiserande och förknippat med osedlighet, omoral och prostitution. Kvinna plus alkohol plus offentlighet var en addition som inte gick ihop med mindre än att kvinnan gav upp sin "naturliga" kvinnlighet. För att undvika de negativa associationer som var förbundna med att som kvinna dricka som en man, drack därför borgerliga kvinnor i hemmet, och i hemlighet. Kvinnonaturen som kontrast till mannens var en metafor som passade samtidens maktförhållanden mellan könen. Det naturliga för en kvinna ansågs vara att vara mannens motsats och motvikt.⁹ Alkohol användning betraktades som en antites till den kvinnliga rollen med dess moral, renhet och respektabilitet vilket fick kvinnligt drickande att framstå som än mer negativt än mäns. Att dricka alkohol var att bryta mot det "sanna kvinnliga".¹⁰ Men det fanns alltså också accepterade kvinnliga dryckesmönster: i vissa sociala sammanhang i borgerliga miljöer, i hemmet och i hemlighet med medicinsk legitimering. Detta dryckesmönster sågs också på med överseende och förståelse med tanke på de särskilda kvinnliga biologiska svagheter.¹¹ Alkoholbruk utgjorde också en markör mellan olika grupper av kvinnor. Kvin-

nors alkoholbruk förknippades med osedlighet, omoral och prostitution bland underklasskvinnor. När det gäller *tvångsvård* av alkoholister finns också kvinnor representerade. Undersökningar av tvångsvården av alkoholister i Storbritannien efter år 1870 och i Sverige efter år 1916 har visat att vården av alkoholister var starkt normerande både i fråga om klass och kön. De kvinnor som tvångsvårdades tillhörde i stort sett enbart underklassen.¹²

ALKOHOLISTVÅRD FÖR KVINNOR

Kvinnors alkoholism var alltså inte bara känd av läkare och allmänhet, den betraktades dessutom som en annan sorts alkoholism än mäns. Kvinnors dryckenskap ansågs mera omoralisk, eftersom kvinnors moral från början förväntades vara högre. Kvinnans fall var djupare. Men kvinnors dryckenskap ansågs också innebära en större medicinsk komplikation än mäns. Den amerikanske historikern Mark Lender menar att den senare uppfattningen hade sitt ursprung i det stigma som var förknippat med kvinnors alkoholbruk. Stigmatiseringen medförde att kvinnors alkoholproblem kom i dagen i ett senare skede än mäns, och kvinnor som mötte läkare visade därför svårare fysiska och psykiska symtom än manliga alkoholister. Dessa få men extrema exempel bidrog i sin tur till stigmatiseringen, och till bilden av den druckna kvinnan som något mycket värre än en drucken man. Det fanns dock en medvetenhet om faran med det könsspecifika fördömandet: av samtids läkarexpertis förklarades könskillnaderna i alkoholismens yttringar dels som en följd av de påstådda fysiska skillnaderna mellan könen, dels utifrån det faktum att kvinnor sökte hjälp för sitt missbruk så sent.¹³

Stigmatisering av kvinnligt alkoholbruk hindrade således kvinnor från att söka vård – men det fanns också få vårdmöjligheter för kvinnor. I Sverige fanns före år 1904 inga kända alkoholistanstalter som tog emot kvinnor. Därefter gjordes några försök, men dessa hem var varken så stora eller varaktiga att de efterlämnat något material att studera. År 1904 grundades till exempel ett särskilt hem för alkoholisierade kvinnor, Kullastrand. Hemmet fanns kvar åtminstone till år 1909, men under fem års verksamhet hade man endast behandlat nio personer.¹⁴ År 1913 inrättades Vita Bandets anstalt för kvinnliga alkoholister, Håkanstorp.¹⁵ År 1915 grundades också hemmet Gunnarskog som den första privata anstalt som licenserats att ta emot tvångsvårdsdömda kvinnor.¹⁶

Det har antagits att svårigheterna med att driva alkoholisthem för kvinnor låg i att sådana anstalter måste anpassas efter de normer som begränsade kvinnligheten – till exempel kvinnors liv som tillhörande en privat sfär och deras förmodade fysiska och psykiska "känslighet".¹⁷ Vid de få kvinnoinstitutioner som fanns i USA poängterades den vikt man lade vid sekretess – diskreta ingångar och separata bostadsrum skulle garantera kvinnornas anonymitet.¹⁸ Man har också menat att svårigheterna för kvinnor att nå de medicinska professionerna hindrade vården av kvinnliga alkoholister att utvecklas.¹⁹

Den historiska forskningen kring alkoholistbehandling har avslöjat hur vården av alkoholister institutionaliserat normer för både klass och kön. I Storbritannien har man till exempel forskat i tvångsvårdslagarnas konsekvenser sedda ur ett könsperspektiv. En slutsats är att det framför allt var kvinnor som kom att vårdas vid de engelska statliga

tvångsvårdsanstalterna. Tvångsvårdslagarna utformades för att ”fånga upp” vissa typer av förbrytare, till exempel lösdrivare, prostituerade och barnmiss-handlare. De individer som dömdes för sådana brott var oftast underklassens kvinnor.²⁰ Det var alltså inte själva alkoholismen som var målet för brittisk tvångsvårdslagstiftning, utan snarare ett kvinnligt beteende som uppfattades som omoraliskt, oansvarigt och som hotande mot samhällsordningen.²¹ Det var kvinnor som bröt mot de kvinnliga idealen – som brast i omsorg om familj och barn eller vars sexualitet inte motsvarade normen – som tvångsvårdades.²² Den svenska Fattigvårdslagstiftningskommittén antog år 1913 att överrepresentationen av kvinnor vid de engelska tvångsvårdsanstalterna kunde förklaras utifrån tre faktorer. Dels att det fanns särdeles många kvinnliga alkoholister just i England, dels att kvinnors dryckenskap i England hade ansetts mer olycksdiger för samhället, dels att kvinnor var lättare att bota då de hade större arbetsflit och var mer påverkbara.²³ Andra förklaringar som forskningen lyft fram, är att kvinnor lättare manipulerades av överheten, att männen ansågs behövas som familjeförsörjare och därför inte dömdes till anstaltsvård, samt att manliga fyllerister oftast var mer våldsamma än kvinnliga vilket gjorde att brottsrubriceringen i deras fall blev en annan.²⁴

Alkoholistvården i Sverige har, i likhet med den engelska, undersökts ur könsperspektiv, men också här med fokus på tiden efter den svenska tvångsvårdslagstiftningen år 1913. Johan Edman, som studerat Haknäsanstalten under perioden 1940–1958 har funnit att den tidigare lösdrivarlagen och tvångsvårdslagen gav uttryck för likartade normsystem. Könsspecifika norm-

överträdelser förenade det kvinnliga alkoholistklientelet och gruppen lösdrivare bland kvinnor. Idén om den köns-specifika ”skötsamheten” var sprungen ur 1800-talets borgerliga familjeideal, där god kvinnlig moral karaktäriserades av sedlighet och god manlig moral av arbetsamhet. Edman menar att den svenska tvångsvårdslagen blev en del av lösningen på problemet hur man skulle kunna ingripa mot personer med tvivelaktig livsföring sedan lösdrivarlagen hade upphävts.²⁵

DEN KVINNLIGA ALKOHOLISTEN
UNDER SVENSK ALKOHOLIST-
VÅRDS FÖRSTA SKEDE –
ETT FORSKNINGSPROJEKT

Vid en första anblick ser alkoholisten under perioden kring sekelskiftet 1900 ut att vara en man, som vårdas av män vid anstalter för män. Men vid närmare betraktande märks också en drickande kvinna – en utslagen prostituerad, en sippande överklassdam eller en skåpsuperska.

Några slutsatser, som forskarna enats om när det gäller kvinnors alkoholbruk i historien, kan sammanfattas som följer.

Alkoholbruk definierades som okvinnligt eftersom alkohol associerades med manlighet. Kvinnors alkoholbruk förknippades också med osedlighet, omoral och prostitution, det vill säga antiteser till den ”sanna” kvinnligheten för att ytterligare befästa metaforen om nykterhet som naturlig för kvinnan.

Men egentligen var det kanske inte alkoholen, utan snarare offentligheten, som ansågs oförenlig med kvinnlighet. Kvinnor som offentligt agiterade för nykterhet beskrevs nämligen också som okvinnliga. Och kvinnligt drickande accepterades, som framgått, i vissa sammanhang – då det försiggick i det fördolda eller åtminstone inom den privata

sfären, det vill säga då kvinnor visade att de accepterade de sociala reglerna.

Föreställningen om kvinnors alkoholism som annorlunda än alkoholism hos män i fråga om orsaker, yttringar och utsikter till botande har också påverkat hur alkoholiserade kvinnor tagits om hand. Det fanns få vårdmöjligheter för kvinnor i Sverige under svensk alkoholistvårds första skede. Både brittisk, amerikansk och svensk forskning har dock visat att när tvångsvård blev möjlig i respektive land, blev kvinnliga alkoholister en uppmärksammas grupp. Man har också visat att tvångsvården av alkoholister var normerande och syftade till att korrigera ett oönskat kvinnligt beteende snarare än till att bota själva dryckenskapen. Den frivilliga vården av alkoholiserade män i Sverige under perioden före tvångsvårdslagstiftningen har på motsvarande sätt visat sig vara normerande för det manliga könet. Den grundläggande frågan handlar alltså om förhållandet mellan kön och alkoholbruk. Skilda förväntningar på könen har haft betydelse för attityderna gentemot en alkoholförtärande man respektive kvinna. Genom förhållandet till alkohol definierades manligt och kvinnligt, och kvinnlighet associerades med nykterhet.

Den undersökning som jag ska genomföra kommer att utgå från den alkoholmissbrukande *kvinnan* under den period då den svenska alkoholistvården etablerades, från 1880-talet till cirka 1916, då den svenska tvångsvårdslagstiftningen blev verksam. Denna kvinna ska sökas i material utanför offentlig statistik, men också relateras till statistiken, till den bild av kvinnlig alkoholism som förmedlades av till exempel pressen, den medicinska expertisen och nykterhetsrörelsen i social litteratur och riksdagsdiskussio-

ner, offentliga utredningar och lagstiftning på alkoholistvårdsområdet under den aktuella perioden. Hur kom det sig att de alkoholistanstalter som utvecklades under 1800-talets sista årtionden koncentrerade sig på män, trots att kvinnors alkoholism var både känd och i alla avseenden ansedd som mer problematisk än mäns? Hur påverkades åtgärder mot och omhändertagande av kvinnliga alkoholister av föreställningen om kvinnlig alkoholism som något annat än den manliga i fråga om orsaker, yttringar och utsikter till botande? Kvinnliga alkoholister fanns uppenbarligen – men var fanns de?

I svensk forskning har senare tiders alkoholistvård och alkoholpolitik uppmärksammas ur genusperspektiv. Utifrån ett socialhistoriskt och vårdhistoriskt perspektiv är syftet med min undersökning att ytterligare öka kunskaperna om alkoholism och alkoholistvård under den period då svensk alkoholistvård grundlades. En undersökning av den alkoholmissbrukande kvinnan i relation till medicinvetenskap, sociala reformer och sociala strategier under denna period kan kasta ljus över utvecklingen från en privat och frivillig vård av manliga alkoholister före tvångsvårdslagen, då kvinnan var osynlig, till en starkt könskodad alkoholistvård efter år 1916, där kvinnor utgjorde en synlig och specifik grupp. Undersökningar av alkoholpolitik efter år 1916 ur ett genusperspektiv har också visat att könsaspekten är mycket intressant vad gäller företeelser som till exempel motbokssystemet och förbudsomröstningen.²⁶ Min undersökning syftar förstas också till att belysa kvinnors dryckesmönster och attityder till kvinnors drickande under en tidigare utforskad period. Den aktuella perioden har stor relevans för sentida

och nutida förhållanden, dels vad gäller alkoholistvården, dels vad gäller attityder till kvinnors drickande. Det är uppenbart att förhållandet till alkohol

har varit – och är – en avgörande faktor i bedömningen av enskilda kvinnors eller kvinnogrupper sociala och kulturella ställning.

FOTNOTER

1. Artikelns första del bygger på avhandlingen Prestjan, Anna (2004), *Att bota en drinkare. Idéer och praktik i svensk alkoholistvård 1885–1916*, Örebro.
2. Vid Augustenbad togs patienter av bägge könen emot, men de kvinnliga alkoholisterna där var ändå bara en handfull.
3. Sournia, Jean-Charles (1990), *A History of Alcoholism*, s. 78f.
4. Huss, Magnus (1882), *Om dryckenskapen och dess följder för den enskilde, för familjen, för kommunen, för staten*, s. 39.
5. Årsberättelse för alkoholistanstalten Eolshäll 1901, s. 14.
6. Se t. ex. Bordin, Ruth (1990), *Woman and temperance. The quest for power and liberty 1873–1900*, Tyrrell, Ian (1991), *Woman's world, woman's empire. The Woman's Christian Temperance Union in international perspective, 1880–1930*, Mattingly, Carol (1998), *Well-Tempered Women. Nineteenth-Century Temperance Rhetoric*, Björk, Gunnela (1999), *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950*, Murdock, Catherine Gilbert (1998), *Domesticating drink. Women, men and alcohol in America, 1870–1940*, Rydbeck, Kerstin (1993), "Nykterhetslitteraturen och kvinnosynen. Litteraturen som en förmedlare av kvinnosynen inom den svenska godtemplareorden ca. 1880–1930", i: Gustavsson, Anders (red), *Kulturforskning kring alkohol i Norden. Föredrag vid ett nordiskt symposium i Uppsala*, s. 157–188, Frånberg, Per (1983), "Den sanna kvinnan och politiken. En studie av röstuppdelningsdebatten 1922", i: *Scandia* (Lund) 1983:49, s. 139–154, 167.
7. Hirschfelder, Gunther (1999), "Women's drinking usages on the eve of the industrial revolution. The example of Manchester", i: Hietala, Marjatta & Nilsson, Lars (red), *Women in towns*, s. 62–88, Eriksen, Sidsel (1991), "Den drikkfaeldige engel?", i: Gustavsson, Anders (red), *Alkoholister och nykterister. Föredrag presenterade vid en nordisk konferens i Uppsala*, s. 157–188, Murdock (1996), *Domesticating drink. Women, men and alcohol in America, 1870–1940*.
8. Eriksen (1991).
9. Eriksen (1991).
10. McClellan, Michelle Lee (2000), "Lady Lushes". *Women Alcoholics and American Society, 1880–1960*, s. iv, 25–71.
11. Eriksen (1991), McClellan (2000).
12. McLaughlin, Patrick (1991), "Inebriate Institutions in Scotland. An Institutional History", i: Barrows, Susanna & Room, Robin (red), *Drinking. Behavior and Belief in Modern History*, s. 287–314, Johnstone, Gerry (1996), "From Vice to Disease? The Concept of Dipsomania and Inebriety, 1860–1908", i: *Social & Legal Studies*, 1996, vol 5, s. 37–56, Edman, Johan (2000), "På grund av sitt alkoholmissbruk och omoraliska leverne... Lag och norm inom anstaltsvården av alkoholmissbrukande kvinnor 1940–58", i: *Arkiv. Studier i arbetarrörelsens historia* 79, s. 56–87, Edman, Johan (2004), *Torken. Tvångsvården av alkoholmissbrukare i Sverige 1940–1981*.

13. Lender, Mark (1986), "A Special Stigma. Women and Alcoholism in the Late 19th and Early 20th Centuries", i: Strug, David L, Priyadarsini & Hyman, Merton M (red), *Alcohol Interventions. Historical and Social Approaches*, s. 41–57.
14. Fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkanden I. Förslag till lag om behandling af alkoholister 1911, s. 65.
15. Svenska Fattigvårdsförbundets kalender 1913, s. 264.
16. Sällskapet för Kristlig Social Nykterhetsverksamhet kvartalstryck Ny Mark 1916, nr 4, s. 23–24.
17. Murdock (1998), s. 47.
18. White, William (1998), *Slaying the Dragon. The History of Addiction Treatment and Recovery in America*, s. 44.
19. Kinney, John Charles (2000), *Alcoholic Inebriety. A Study of its Perceived Nature, Causation, and Treatment in America, 1857–1914*, s. 341, 343.
20. Se t. ex. Valverde, Mariana (1997), "Slavery from Within. The Invention of Alcoholism and the Question of Free Will", i: *Social History* 1997, vol 22, nr 3, s. 251–268 (s. 265).
21. Se t. ex. Johnstone (1996), hela artikeln eller särskilt s. 38 och 52, McLaughlin (1991), s. 298 f samt Valverde (1997).
22. McLaughlin (1991), s. 298f.
23. Fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkanden I. Förslag till lag om behandling af alkoholister 1911, s. 307.
24. Harding, Christopher & Wilkin, Laura (1988), "'The Dream of a Benevolent Mind'. The Late Victorian Response to the Problem of Inebriety", i: *Criminal Justice History* 1988, nr 9, s. 189–297, s. 199, McLaughlin (1991), s. 298ff.
25. Edman (2000).
26. Se till exempel Knoblock, Inger (1995), *Systemets långa arm. En studie av kvinnor, alkohol och kontroll i Sverige 1919–1955* och Frånberg (1983).

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

TRYCKTA KÄLLOR

- Stockholms stadsarkiv*
- Årsberättelse för alkoholistanstalten Eols-häll 1901.
- Fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkanden I. Förslag till lag om behandling af alkoholister 1911.
- Huss, Magnus (1882), *Om dryckenskapen och dess följder för den enskilde, för familjen, för kommunen, för staten*. Stockholm. Ny Mark. Sällskapet för Kristlig Social Nykterhetsverksamhet kvartalstryck 1916, nr 4. Svenska Fattigvårdsförbundets kalender 1913.

LITTERATUR

- Björk, Gunnela (1999), *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950*, Lund.
- Bordin, Ruth (1990), *Woman and temperance. The quest for power and liberty 1873–1900*, New Brunswick and London.
- Edman, Johan (2000), "På grund av sitt alkoholmissbruk och omoraliska leverne... Lag och norm inom anstaltsvården av alkoholmissbrukande kvinnor 1940–58", i: *Arkiv. Studier i arbetarrörelsens historia* 79, s. 56–87.
- 2004, *Torken. Tvångsvården av alkoholmiss-*

- brukare i Sverige 1940–1981*, Stockholm.
- Eriksen, Sidsel (1991), "Den drikkfaeldige engel?" Et studie i konstruktionen af den kvindelige ædruelighed som metafor og i udviklingen af de særlige kvindelige drikkemønstre i årtierne omkring århundredskiftet, i: Gustavsson, Anders (red), *Alkoholister och nykterister. Föredrag presenterade vid en nordisk konferens i Uppsala*, s. 157–188, Uppsala.
- Frånberg, Per (1983), "Den sanna kvinnan och politiken: en studie av röstuppdelningsdebatten 1922", i: *Scandia (Lund) 1983:49*, s. 139–154, 167, Lund.
- Harding, Christopher & Wilkin, Laura (1988), "'The Dream of a Benevolent Mind'. The Late Victorian Response to the Problem of Inebriety", i: *Criminal Justice History 1988*, nr 9, s. 189–297.
- Hirschfelder, Gunther (1999), "Women's drinking usages on the eve of the industrial revolution. The example of Manchester", i: Hietala, Marjatta & Nilsson, Lars (red), *Women in towns. The social position of European urban women in a historical context*, s. 62–88, Stockholm.
- Johnstone, Gerry (1996), "From Vise to Disease? The Concepts of Dipsomania and Inebriety, 1860–1908", i: *Social & Legal Studies, 1996*, vol 5, s. 37–56.
- Kinney, John Charles (2000), *Alcoholic inebriety. A study of its perceived nature, causation, and treatment in America, 1857–1914*, s. 311–348, Michigan.
- Knoblock, Inger (1995), *Systemets långa arm. En studie av kvinnor, alkohol och kontroll i Sverige 1919–55*, Stockholm.
- Lender, Mark Edward (1986), "A Special Stigma. Women and Alcoholism in the Late 19th and Early 20th Centuries, i: Strug, David L, Priyadarsini, S & Hyman, Merton M (red) (1986), *Alcohol interventions. Historical and sociocultural approaches*, New York.
- Mattingly, Carol (1998), *Well-Tempered Women. Nineteenth-Century Temperance Rhetoric*, Carbondale.
- McClellan, Michelle Lee (2000), *Lady Lushes". Women alcoholics and American society, 1880–1960*. Ann Arbor Mich.
- McLaughlin, Patrick (1991), "Inebriate Institutions in Scotland. An Institutional History", i: Barrows, Susanna & Room, Robin (red), *Drinking. Behavior and Belief in Modern History*, s. 287–314, Berkeley, University of California Press.
- Murdock, Catherine Gilbert (1998), *Domesticating drink. Women, men and alcohol in America, 1870–1940*, Baltimore.
- Prestjan, Anna (2004), *Att bota en drinkare. Idéer och praktik i svensk alkoholistvård 1885–1916*, Örebro.
- Rydbeck, Kerstin (1993), "Nykterhetslitteraturen och kvinnosynen. Litteraturen som en förmedlare av kvinnosynen inom den svenska godtemplareorden ca 1880–1930", i: Gustavsson, Anders (red), *Kulturforskning kring alkohol i Norden. Föredrag vid ett nordiskt symposium i Uppsala*, s. 157–188, Uppsala.
- Sournia, Jean-Charles (1990), *A History of Alcoholism*, Oxford.
- Tyrrell, Ian R (1991), *Woman's world, woman's empire. The Woman's Christian Temperance Union in international perspective, 1880–1930*, Chapel Hill. University of North Carolina Press.
- Valverde, Mariana (1997), "Slavery From Within. The Invention of Alcoholism and the Question of Free Will", i: *Social History 1997*, vol. 22, nr 3, s. 261–268.
- White, William (1998), *Slaying the dragon. The history of addiction treatment and recovery in America*, Bloomington.